

mora biti spreman da promeni svoja shvatanja ukoliko ona ne mogu da izdrže ozbiljniju kritiku i preispitivanje.

Shvatio sam da suština manipulacije nije utemeljena na netačnim informacijama, iako se njima obilato služi, već na slabosti same mase, u njenom autoritarnom načinu razmišljanja. Verovao sam da će naš narod da se otrezni onoga trenutka kada shvati svoje stanje, kada ga neko ohrabri da počne da misli svojom glavom.

Svi čeznu za srećnijim životom, pa ako postoji rešenje, pitao sam se, zašto je onda istorija sveta prepuna bola, stradanja i smrti? Ako bi neko znao rešenje problema čovečanstva, da li bi svaki pojedinac bio spreman da ga prihvati? Šta učiniti ako on neće da misli, ako je indoktriniran i tako zatvoren za istinu koja bi ga učinila istinski slobodnim?!

Sa divljenjem sam čitao uvodnik iz prvog broja "Politike" nadajući se da će jednoga dana navedena iskušenja biti prevaziđena i da će se kod nas razviti jedno zdravo društvo:

"Nigde se tako lako ne zaboravlja da neko može imati protivno uverenje, pa da je ipak to uverenje i pošteno i iskreno. Odmah se podmeću neke zadnje misli i podmukle namere svakome, koji je drugačijeg mišljenja, pa se onda čudimo otkud tolika ogorčenost. ... Zar je neprijatelj onaj koji kudi kad ima šta da kudi, bez zazora, i hvali sve što je za pohvalu? U životu se to obično zove prijatelj. ... Zar je istina manje istina, kad je kaže jedan čovek, nego kad je kažu više njih? Vrednost jedne osude ne leži u količini lica koja je iskazuju, već u opravdanosti njezinoj, kao što je i pohvala samo onda pohvala, kad je razložita pa makar je govorio jedan jedini čovek ili stotinu i hiljadu njih. ... " (Politika, 12. januar 1904)

Tada sam odgovornost za autoritarno ljudsko razmišljanje prebacivao na sistem i njegove mehanizme odbrane: na širenje paranoidnog straha od neprijatelja i jednoduše kojim je vlast držala čoveka u šaci.

"Kada bi se promenio sistem, promenili bi se i ljudi" tako sam tada mislio. Ni na kraj pameti mi nije bila misao da se ljudima sviđa stanje lične neodgovornosti i da oni svojim htenjem odbacuju susret sa svojom slobodom. Bio sam uveren da su ljudi samo zavedeni, i da će svaki zrak istine koji im daje slobodu uma zahvalno primiti i njom ostvariti slobodu svoje volje i svoga delovanja. Osvedočenje ljudi o slobodu koju im donosi svest o sopstvenoj odgovornosti za dešavanja u društvu, video sam kao garantovani izlaz iz društvene krize.

U to vreme sam shvatio da demokratski principi jesu najprihvatljiviji, ali ne i garancija valjanosti onoga što većina izabere. Hitler je demokratskim putem došao na vlast. Pošto većina ne mora biti u pravu, od nje treba sačuvati manjinu garantovanjem osnovnih ljudskih prava svakom pojedincu. Većina je često zavedena, uplašena ili potkupljena, jednom rečju nezrela i nevoljna da svoj odgovoran sud nosi na sebi, oslobođena od pristrasnosti i predrasuda, sebičnog interesa ili možda čak inata. Neko je primetio: "Samo 5% ljudi misli, 25% ljudi misli da misli, a ostalih 70% pre bi se ubilo nego da misli." S obzirom na uobičajenu netoleranciju među našim ljudima, prethodno citirana izjava bi svakako mogla da se prepravi i prilagodi našem podneblju: "Samo 5% ljudi misli, 25% ljudi misli da misli, a ostalih 70% pre bi ubilo onu manjinu koja misli."

Tradicija mojih predaka je bila vrlo tragična po tom pitanju. Jedan je bio patrijarh i imao je problema zbog svojih zalaganja za nacionalnu i versku toleranciju. Svoj život je završio u nerazjašnjenim tragičnim okolnostima. Najsvežija uspomena je sudbina mog dede, koji je uspeo da izvuče živu glavu iz nemačkog istražnog pritvora u Berlinu. Optužen je što je oslobodio grupu američkih pilota kao oficir granične straže u Nedićevskoj Srbiji ali je i pušten na slobodu zbog nedostatka dokaza. Oslobodio ga je Treći Rajh, a posle rata, pred mojim ocem i mojom bakom odveden je i bez suđenja streljan u dvorištu škole "Vojislav Ilić" u Beogradu, kada je hiljade ljudi stradalo u čistkama "Narodne vlasti" oslobođenog Beograda. Kao što nam često otkriva istorija, najveća zla nam nisu uvek donosili strani okupatori. Uglavnom smo ih sami sebi činili, onda kada smo, u raznim kriznim situacijama, imali za to izgovora i povoda.

"Govore da je bolje pasti direktno Gestapou u šake, nego biti odveden u našu Glavnjaču. Kod Nemaca su u zatvorima bar bolje higijenske prilike, a i sistem mučenja je različit. Nemci pribegavaju više psihološkim metodama, dok se kod naše populacije primenjuju fizička mučenja." (Kosta Nikolić, Strah u Srbiji 1941, Ogled o fenomenu nacističkog terora)

Naš mentalitet ima nekakve sličnosti sa mentalitetom kolonijalnih naroda, koji okupatoru često nije imao moći da se odupre zbog međuplemenske zavađenosti. A kada bi se kolonijalne vlasti zbog sasvim drugih uzroka povukle, domorodačka populacija, uzevši vlast ponovo u svoje ruke, često bi sprovodila goru diktaturu od nekadašnjeg okupatora. Na kraju bi kolonijalni narodi bežali od svojih rođenih u zemlje svojih bivših okupatora, znajući da će im tamo biti sigurnije ispoštovana njihova građanska prava, nego kod svojih rođenih.

POLITIČKA HAPŠENJA I SUĐENJE ŠESTORICI

Još dok sam bio u Prvoj beogradskoj gimnaziji snašli su me problemi zbog aforizama koje sam ispisao i okačio na zid učionice u okviru uređenja zidnih novina. Aforizmi su glasili:

“Narod je krenuo za vođom. Da li će ga uhvatiti?”, “Ako idemo sve brže, brže i brže, to može značiti da idemo nizbrdo!” i “Kad smo god nad provalijom, govore nam da smo na zavidnoj visini!”

Školom se raširio paranoidan strah od neprijatelja revolucije. Aforizmi su proglašeni neprijateljskim parolama i zaključani u sef gimnazije, a ceo slučaj je prijavljen miliciji.

Kada sam čuo reakcije, odlučio sam da preduhitrim direktora i da potražim njega pre nego on potraži mene. U susretu sam ga ljubazno zamolio da vrati parole, jer su one bile izraz stava učenika našeg odeljenja.

Na to je direktor pozvao mog razrednog starešinu i preda mnom mu naredio da me isključi iz gimnazije. Direktor sam na to odgovorio da time prevazilazi svoja ovlašćenja, na šta je on reagovao tako što je od moje odeljenske zajednice tražio da napiše izjavu o “drskom razgovoru učenika Miloša Bogdanovića sa drugom direktorom”.

Stvar je iznesena pred odeljensku zajednicu i na razred je izvršen pritisak. Ali, bolje bi bilo da direktor nije tražio nikakav komentar od učenika. Mladi neiskvareni srednjoškolci nisu hteli da idu protiv svoje savesti. Još su odlučili: “Neka Miloš sam napiše izjavu. On će to najbolje umeti da uradi, jer on sam najbolje zna šta se desilo! Mi nismo bili svedoci toga razgovora!”

Napisao sam izjavu i ona je kao predlog stava odeljenske zajednice pročitana pred celim razredom. Jedna rečenica iz te izjave glasi:

“Odeljenska zajednica IV/7 smatra da drug direktor Mr Ninković nije smeo tako da razgovara sa učenikom Milošem Bogdanovićem.”

Odeljenska zajednica je usvojila ceo sadržaj teksta, ispravivši samo jednu jedinu reč. Umesto “nije smeo” stavila je “nije trebalo”.

Za par dana parole su vraćene na zidove učionice. Učionicom se prolomio aplauz, a na licima se videla radost onih koji su odlučili da se odupru autoritarnom načinu razmišljanja i da misle slobodno.

Svest ljudi je u to vreme bila veoma autoritarna i dogmatična.

Bilo je dovoljno na rečima pokazati nepoverenje u zvanično političko rukovodstvo i zvaničnu ideologiju, pa na sebe navući etiketu neprijatelja. Dešavalo se da čovek dobije i dve godine zatvora zbog pevanja neke rodoljubive pesme. Znatan deo populacije je živio u paranoidnom strahu bilo od stranih neprijatelja, bilo u strahu od sopstvenog slobodnog razmišljanja i izražavanja. Mi u razredu smo se u nekoj meri oduprli

tom bolesnom duhu i žnjeli smo blagoslove slobode uma. No, ne bez ikakvih posledica. Parole je na svoju ličnu odgovornost iscepala jedna profesorka francuskog iz suprotne smene. Razredni starešina će mi se kasnije u jednoj prilici izviniti što mi je dao najnižu ocenu iz predmeta koji mi je predavao, objasnivši da je tako morao da uradi zbog pritisaka. Ako nisam mogao biti disciplinski kažnjen, jer je odeljenje stalo na moju stranu, mogao sam biti kažnjen tako što sam dobio jedinicu iz fizike.

Gradski komitet SKJ poslao je svoju delegaciju u gimnaziju, pa su profesori morali da potpisuju izjavu da se ograđuju od mog postupka, a služba bezbednosti je među mojim školskim drugovima odmah počela da vrbuje svoje buduće saradnike.

I opozicionari Otvorenog univerziteta su imali svoj šaljiv komentar na taj događaj sa tim aforizmima: “Kada budemo došli na vlast, postavice te za ministra za pamflete i traktate!”

Moje tada najčešće i najdraže društvo iz opozicije bili su Steva Milovanović, Boris Tadić, Veselinka Zastavniković, Bojana Mladenović, Dragan Blagojević, Milan Nikolić, Dragomir Olujić, Dragutin Spaić, Milan Marković — Markoni, Gordan Jovanović i drugi.

Hrabrila nas je svest da sistem koji se plaši drugačijeg mišljenja već samim svojim strahom pokazuje svoju nemoć, te smo bili uvereni da ćemo uskoro biti svedoci njegovog pada, a da će na njegovom mestu ubrzo procvetati zdravo i zaista demokratsko društvo. Zapravo, Dobrica Ćosić je tada u svom delu “Stvarno i moguće” napisao veliku istinu da “poredak koji može da bude srušen umetnošću i filozofijom nema istorijskih niti legitimnih razloga da bi trebalo da postoji”. Poredak koji je zasnovan na lažima (uzvišenim idealima koji su izgovor za zlo), ne može da trpi drugačije mišljenje. On nije u stanju da izdrži kritiku, jer je zabluda uvek nemoćna u sukobu sa istinom.

Ubrzo sam, u proleće 1983, napisao traktat pod naslovom “O SVE-SNOSTI MIŠLJENJA” gde sam opisao iracionalne mehanizme razmišljanja, koje sam primetio kao odliku zastupnika komunističke ideologije. Kada ne mogu da odbrane svoja shvatanja, oni sa racionalnog prelaze na iracionalno razmišljanje, i počinju da gledaju KO zastupa određenu ideju, ili KOLIKO ljudi je zastupa, a ne sam SMISAO određene ideje. U svojoj nemoći da ospore drugačije mišljenje, oni prelaze sa kritike mišljenja na kritiku ličnosti, kojoj zatim pokušavaju da po svaku cenu pripišu neprijateljske pobude, saradnju sa domaćim i stranim neprijateljima, i sl. Oni nisu bili u stanju da razumnim argumentima odbrane ispravnost svoje komunističke ideologije jednostavno zato što nisu hteli da na sebe preuzmu odgovornost razumevanja i preispitivanja njene ispravnosti.

Njihova shvatanja su bila plod slepe vere u ideološke autoritete. Bio sam uveren da će im raskrinkavanje njihovih iracionalnih mehanizama pomoći da ih postanu svesni i da ih prevaziđu.

Dragomir Olujić - Oluja

Jednom prilikom je Dragomir Olujić izneo shvatanje koje sam tada trenutno i bezrezervno odbio kao najveću moguću besmislicu:

“Vidite, mi se sada borimo za slobodu misli i govora, ali onoga dana, kada tu slobodu budemo ostvarili, nju će prvo da iskoriste nacionalisti. I kada bukne nacionalizam, državno rukovodstvo će imati izgovora da radi očuvanja integriteta Jugoslavije izvrši državni udar, pa će nastati gora diktatura nego što je to danas!”

Nisam ni sanjao da će stvarnost biti mnogo gora, da će prvo doći do rascepa Jugoslavije, pa tek onda do formiranja malih totalitarnih država, koje će zatim stupiti u međusobni sukob i teško krvoproliće.

Olujićeva izjava obezvređivala je sve naše napore, svu našu spremnost da se žrtvujemo radi ideala slobode misli i govora. Ona je, na neki način, u mojim očima predstavljala vredanje našeg naroda, jer ga je predstavljala kao infantilnog, nezrelog i nesposobnog da primi blagoslov slobode. Ja sam tada iskreno verovao i to često javno zastupao:

“Nije moguće da je naš narod nezreo za slobodu! On je trenutno zaveden, ali kada to shvati, on će ustati protiv diktature i formiraće zdravo društvo! Dokle god bude postojala sloboda misli i govora, svaka zabluda će biti raskrinkana, i ona neće imati nikakvu moć nad istinom! Niko neće moći da bude prevaren!”

O, zar nisam imao dovoljno iskustava sa onima kojima sam sasvim jasno uspevao da raskrinkam ideološki autoritet komunističke ideologije i vlasti? Zar nisam još tada mogao da primetim njihovo svesno i kukavičko odricanje načela poštenja i pravde, a kod drugih i voljno htenje da ostanu u stanju zavedenosti. Zar nisam bio svestan da sam pojedine “prijatelje” već izgubio, jer su oni, iako su me dobro poznavali, ipak verovali da sam plaćen iz inostranstva da gazim tekovine revolucije, a drugi su znali da sam u pravu, ali nisu hteli da ugroze svoje lične interese i ugled u društvu iz čistog straha.

Nemački filozof Imanuel Kant (1724-1804) je dobro definisao unutrašnji napor duha koji pojedinac mora da preduzme da bi pobedio uticaje koji ga pritiskaju spolja:

“Svakom pojedincu je, dakle, teško da se izvuče iz nezrelosti koja je skoro postala njegova priroda. On ju je čak zavoleo, i nije za sada stvarno sposoban da se služi svojim sopstvenim razumom, jer mu nikada nije bilo dopušteno da taj pokušaj učini. Pravila i formule, ta mehanička oruđa umne upotrebe, ili, štaviše, zloupotreba njegove prirodne obdarenosti, jesu okovi neprestane nezrelosti. Onaj ko bi ih i odbacio, ipak bi napravio samo nesiguran skok preko užasnog šanca, budući da nije naviknut na tako slobodan pokret. Otuda ima samo malo onih kojima je pošlo za rukom da se vlastitim negovanjem svoga duha izbave iz stanja nezrelosti i da svoj hod ipak učine sigurnim.” (Immanuel Kant, Um i sloboda, 44)

Ko je hteo, mogao je tada u konkretnim životnim iskušenjima da pokaže čvrstinu ispravnog karaktera. Ja nisam hteo da poverujem u to da su ljudi imali slobodu izbora, jer bi u tom slučaju to bila jako neprijatna i poražavajuća istina. Izgovarao sam ljudske slabosti, verujući da uslovi za formiranje ispravnog karaktera još nisu dovoljno ispunjeni, jer mnogi nisu bili svesni da su izmanipulisani. Verovao sam u dobronamernost većine, te da će njihovo osveščivanje rezultovati pravom reformacijom društvenog uređenja i blagoslovima slobode i demokratije. Oduševljen hrabrošću ljudi sa Otvorenog univerziteta, i u nekoj meri idealizujući njihov karakter, maštao sam o novom društvu gde bi odnosi između ljudi isto tako bili prožeti trezvenošću i plemenitošću kakvu sam sretao kod ovih ljudi. Veselinka Zastavniković mi je besplatno držala časove engleskog. Boris Tadić je nesebično davao savete osobama sa seksualnim problemima. Svaka diskusija Otvorenog univerziteta je u suštini bila prožeta idejom o stvaranju boljeg društva.

Verujući u prirodnu dobronamernost većine ljudi, pokazivao sam spremnost na svaku žrtvu za opšte dobro, kao što je takvu spremnost, po mom tadašnjem dubokom uverenju, pokazivala većina posetilaca “Otvorenog univerziteta”. Tada lično nisam verovao u mogućnost bilo kakvog većeg eventualnog hapšenja opozicije, jer sam smatrao da bi takav čin samo još više raskrinkao principe vlasti i doveo je bržem kraju. Mada sam takav događaj tajno priželjkivao, jer sam osećao da bi on bio povod da narod čuje naše opozicione ideje, i da se na konkretnom primeru uveri u autoritarnost režima, koji je pokušavao da se predstavi kao demokratski i slobodarski.

Na “Otvorenom univerzitetu” su se uskoro šalili pred moj odlazak u vojsku:

“Samo nemoj da štrajkuješ glađu u vojnom zatvoru, kada te budu uhapsili! ... Tamo je odlična hrana, za razliku od civilnog! Štrajkuj glađu u civilnom! Ha! Ha!” Mislim da mi je te reči govorio Milan Nikolić.

“Ha! Ha!” bio je moj odgovor, jer niko, pa ni ja sam nisam verovao da bi postojao razlog da se nađem u zatvoru!

Na mom ispraćaju u vojsku u oktobru 1983. skupilo se dosta ljudi sa “Otvorenog univerziteta”. Oko ponoći, Boris Tadić (tada student psihologije) je predložio da napravimo diskusiju na temu “Seks i politika”, pa smo skoro cele noći diskutovali o Edipovom kompleksu sublimiranom u ljubav prema otadžbini, itd. Ta tribina je posle nekoliko meseci javno izvedena u KST-u.

I posle šest meseci vojske došao sam na trodnevni dopust kući. Kada sam istog dana, u petak uveče 20. aprila 1984. otišao kod Oluje, prijatelja iz tadašnje opozicije, samo što sam ušao u njegovo dvorište, bio sam uhapšen. U miliciji su me ubeđivali da su svi pohapšeni pola sata pre nego što sam i ja došao na skup. Nisam im verovao, jer bi bila veoma mala verovatnoća da su ih uhapsili baš onda kada sam ja došao na dopust kući. Oni su se sastajali gotovo desetak godina, svakog drugog petka, i to na tri različite adrese u gradu. Bila bi isuviše mala verovatnoća da se sve to potrefi. Ali se, eto, potrefilo. Nisam mogao da verujem u hapšenje, ne samo zbog male verovatnoće da mi se to desi, već i zato što bi takav poduhvat bio čist politički promašaj državnog rukovodstva. Bilo je i hapšenje i politički promašaj.

Ali ja još nisam znao da je bilo hapšenje, jer nisam čitao novine, pa sam veoma hrabro odgovarao na pokušaje pripadnika Službe državne bezbednosti da me prisile na saradnju.

Preda mnom su se smenjivale različite osobe koje su različitim tehnikama pokušavale da me privole na saradnju. Na primer, par njih su pretili da će, u suprotnom, moju prijateljicu Katarinu da obaveste da sam ja navodno homoseksualac, te kako će još mnoge druge probleme da mi naprave.

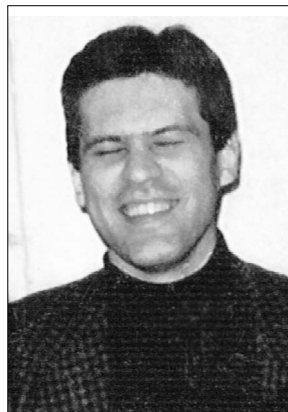
Oni: “Po izgledu se vidi da je homoseksualac! ... Da li Kaća zna da si ti homoseksualac?”

Ja: “Ne zna! A ne znam ni ja! ... A pošto vi već sve znate — znate o meni čak i ono što ja sam ne znam, mogu li onda da idem, kada vam već više nisam potreban?”

Oni: “Ćuti i sedi! I pamet u glavu!”

Ja: “Pa zar niste rekli da sam zbog pameti i stigao ovde?”

Oni: “Ćuti! Tišina!”

Boris Tadić

Samo saslušavanje nisam shvatio ozbiljno, zato što mi je i sama priča o hapšenju delovala neozbiljno i nerealno. Ali, posle 15 sati saslušavanja moj trodnevni nagradni dopust kući je preinačen u trodnevni istražni pritvor koji sam proveo u zgradi Vrhovnog vojnog suda (u Ustaničkoj ulici). U priču o hapšenju poverovao sam tek onda, kada su mi, da bi mi dokazali da sam zaista uhapšen na tajnom skupu, doneli “Politiku” gde sam pročitao vreme i mesto svoga hapšenja.

Samica u kojoj sam bio smešten bila je u pravom kazamatu. Dozvoljavali su mi da se po 45 minuta dnevno šetam u dvorištu — u krug, u određenom smeru i određenom brzinom. Dvorište su okružavali visoki betonski zidovi i na jednoj terasi naoružani stražar. Sve vreme bio sam potpuno sam. Pored metalnih rešetkastih vrata, drvena vrata samice bi noću ostajala otvorena i stražar bi svakih pola sata proveravao baterijskom lampom da li i kako spavam. Osećao sam se potpuno izgubljenim. I pre toga sam bio izgubljen a sada i ovako.

Oficiri koji su me saslušavali bili su mnogo ljubazniji od pripadnika obične SDB, ali su mi pretili sa 7 godina robije, kako nikoga neću videti u međuvremenu i kako niko neće znati šta se sa mnom dešava. Spominjali su moju izjavu pred vojnicima — da sam izašao iz partije čim sam se rodio, jer mi je mama bila član partije, itd.

Pripadnici SB su mi dalje pretili, govoreći kako sve znaju o meni, pa su zloslutnim glasom čak izjavili: “Znamo da si pravio bozu u vojnoj jedinici!” (Boza — ukusan napitak!) To je bila poslednja kap u prepunoj čaši. Pristao sam da dam izjavu o posećivanju tribina, ali nisam hteo da spomenem ko me je na te tribine pozvao. (Među nama govoreći — Boris Tadić.)

Kada sam nekoliko dana po izlasku iz pritvora saznao da je jedan od uhapšene dvadesetosmorice, Radomir Radović, izgubio je život u “nerazjašnjenim” okolnostima, naljutio sam se na sebe zbog svog kompromisa i odlučio da istinu i pravdu stavim iznad svega, bez obzira na posledice.

Po izlasku iz trodnevnog istražnog pritvora usledila je moja prekomanda u drugu vojnu jedinicu, gde će služba bezbednosti pokušati da me obradi za svog saradnika. Taj zadatak je dobio i prvoborac potpukovnik Vukota Vuković. Kao u nekom filmu, pripadnici SB su mu vrlo malo rekli o meni i mojoj prošlosti, te je on imao relativno dobre predrasude o meni. Posle par meseci gotovo svakodnevnog druženja on je stekao takvo poverenje u mene da mi je ostavljao ključeve od svoje kancelarije i ponašao se prema meni kao prema svom rođenom sinu. Ali plodom naših diskusija, ni on, ni ja, nismo bili zadovoljni. On je i dalje sa ponosom pokazivao na sliku na kojoj su bili Tito i on zajedno. A ja

sam i dalje zastupao da je važnije pitanje šta je neko rekao, nego ko je nešto rekao. Još jedna osoba je imala zadatak da me “indoktrinira”, a to je bio lokalni oficir Službe bezbednosti kapetan Masleša, o kome sam par reči napisao u sledećem pismu:

PISMO PRIJATELJU
(Sarajevo, krajem juna 1984.god.)

“Juče smo išli na ekonomiju. Odnosno uništavali korov među kukuruzom. Ja sam lično protiv toga da kukuruz bude privilegovana biljka. Ja sam za demokratiju, da svi imaju ista prava a ne samo kukuruz. Ako sam za travu i ostali korov to ne znači da sam protiv kukuruza. Ne! Ne borim se za vlast, kako bih se tako mogao boriti?! Lako je kukuruzu da se pravi važan i da je u pravu kada ima mene koji iskopavam i sadistički usitnjavam, mrvim i drobim nekukuruz. Lako je pod takvim uslovima etiketirati nekukuruz da je korov. Teško je dokazati kukuruzu da nije možda on korov. Oh, da, ovim dovodim u pitanje već utvrđene stvari, možda pogrešno utvrđene. Trava je sitna, ali idejno jača. Kukuruz štitim od trave samo zbog svojih sebičnih interesa. Bilo je onih koji su tolerisali i travu, ali kako društveni odnosi određuju društvenu nadgradnju, tako su i ti pojedinci ostajali bez kukuruza, bez hrane i bez (sebi sličnih) potomaka. Opstajali su sebični i imali (sebi slično) potomstvo. Možda i zato što se još niko nije, zbog čiste predrasude, usudio da malo popase travu.

Dakle, juče vrših biljnu diskriminaciju, izvrših genocid nad “korovom” (odsad ga uvek pišem sa navodnicima, da bih bar kroz njih izrazio svoja revolucionarna opredeljenja) i u pola posla počeo da pada kiša. I kiša pada, ali ne za vojsku. Jer, ako po svetom Pe Esu (pravilu službe), kiša prestaje da pada 15. maja i onda nastupa lepo vreme, pa vojska nosi košulje, onda je to tako. Možda će neko zbog ove kiše pokrenuti postupak protiv vojnika dežurnog na meteorološkoj stanici, zbog navodne zloupotrebe svog položaja. To je tako ovde. I to retko kome ovde može izgledati neobično, odnosno nelogično.

Zamisli, skoro svaki dan po par sati provedem sa kapetanom iz službe bezbednosti ovde. Približno na mojoj dobrovoljnoj osnovi (dosadno mi je). Sigurno se pitaš šta se onda dešava. Pa, on me svojim nepravilnim stavovima zavodi ili se bar trudi da to izvede. Verovatno ima tako te ciljeve da on i ja budemo istomišljenici. To mu je posao. Treba ga razumeti. Samo da iz toga posla on ne izađe sa mojim stavovima. Ima da ga uhapsu onda, a ja lično nemam ništa protiv njega, pa ću da malo porazmislim da li da ga i dalje zavodim. Ustvari, ja ga ni do

sada nisam zavodio. Nisam koristio nikakve iracionalne metode koje bi trebalo da utiču na njegovu podsvest.

On je vrlo zanimljiva ličnost. Veruje u ono što misli, a više veruje nego što misli. Upoznao sam ga u sredu 13. 6. '84. kada je došao ovde istražni sudija sa tužiocem, iz Beograda, a u vezi Olujica i ostalih. Naravno, odbio sam svedočenje. Odbio sam da dam odgovore na postavljena pitanja, kao i na pitanje zbog čega odbijam da dam odgovor na postavljena pitanja, kao i na pitanje zbog čega odbijam da dam odgovor na pitanje zbog čega... itd. Istražni sudija je rekao da zbog mog odbijanja svedočenja može da primeni protiv mene sankcije, pa je to izgleda odmah i počeo — hteo je da me uguši.

Rekao je da je naš zakon jedan od najhumanijih zakona na svetu — hteo je da me uguši smehom. Onda je posle još jedno deset puta zatražio da svedočim na šta sam ja počeo da dovodim u pitanje njegovu kompetentnost u vršenju svoga posla kada nikako ne može da ukapira da ja stvarno neću da dam svedočenje protiv svih ovih (šestorice). Onda su oni spakovali kofere i otputovali za Beograd, a ja ostadoh sa ovim kapetanom iz SB. Nešto smo pričali o razlikama sarajevske i beogradske sredine. On: “Pa i Sarajevo ima svoju inteligenciju!” Ja: “Da! Samo što se beogradska inteligencija nalazi u javnosti, dok se vaša nalazi po zatvorima!” Dakle, brzo smo se razumeli. ...”

Sa kapetanom Maslešom iz Službe bezbednosti sam se sastajao skoro svaki dan i vodio viščasovne razgovore. Razgovori sa njim su mi bili najsrećniji trenuci tokom služenja vojnog roka. On je jedina osoba sa kojom sam mogao da otvoreno razgovaram, bez straha da bi to što pričamo moglo biti protiv mene zloupotrebjeno. Osećao sam kao svoju odgovornost da raskrinkavam njegove zablude, a on je tu priliku hteo da iskoristi da mene indoktrinira.

U vojnoj jedinici sam jedno vreme veoma strpljivo slušao drugove vojnike kako indoktrinirani političkom propagandom govore kako bi tu “grupu 28” trebalo sve postreljati mitraljezom. Nisu znali da sam ja uhapšen samo pola sata posle ostalih. Istina o mom hapšenju i mojoj “političkoj” prošlosti je čuvana kao najstrožija tajna.

Nju nisu znali ni viši oficiri (niko sem kapetana Masleše), te su mi poverene odgovorne dužnosti u jedinici. Čak mi je dozvoljeno da organizujem tribine. Pošto nisam mogao otvoreno da kritikujem ideologiju tadašnjeg režima, predavanje sam održao na temu religija i indoktrinacija. Primetio sam da su mehanizmi religiozne zavedenosti najbliži mehanizmima tadašnje ideologije. Na predavanju sam govorio o tome kako je čovek sklon idolatriji prema nekom autoritetu, te kako je odgovorno razmišljanje i preispitivanje dogmi isključeno i da umesto toga postoji

slepa vera u vrhovni autoritet koji misli i odlučuje umesto samog čoveka. Takođe sam objašnjavao kako je takvom autoritarnom načinu razmišljanja potreban i dežurni krivac na koga se prebacuje odgovornost za krizu u društvu. Naglašavao sam principe da bi ih vojnici primenili i na zvaničnu ideologiju. Ono što nisam mogao otvoreno da govorim na predavanju, da ne bih otišao u zatvor, govorio sam drugovima vojnicima posle predavanja, u četiri oka, bez svedoka: “Znaš, kada sam govorio o bogu, tada sam mislio na Josipa Broza. A kada sam govorio o jereticima, tada sam mislio na disidente kao na dežurne krivce!”

Da ne bih otišao u zatvor, izbegavao sam da javno i otvoreno osudujem režim. Umesto toga sam javno postavljao pitanja na osnovu kojih bi svako razuman mogao da sam zaključi stvarno stanje stvari. Tako su i pripadnici službe bezbednosti na osnovu tih mojih pitanja došli do određenih zaključaka koje su utkali u naredbu za moje kažnjavanje.

Ona me optužuje zato što sam “u više navrata i pred više vojnika istupao protiv samoupravnog socijalističkog sistema SFRJ, govoreći da u Jugoslaviji nema socijalizma i samoupravljanja, da je kod nas jedna forma staljinističkog društveno-političkog sistema, ... da su narod i radnička klasa zavedeni od političara na vlasti, da je drug Tito bio staljinista i borio se za svoje lične interese, da kod nas nema slobode, a da je na Zapadu veća sloboda i demokratija”.

Istinitost onoga što sam govorio su odmah potvrdili time što su me kaznili sa mesec dana zatvora, i tako pokazali da sloboda misli i govora kod nas zaista ne postoji. Iako sam se trudio da bez drugih svedoka kritikujem tadašnji režim razgovorom u četiri oka, pojavilo se previše svedoka sa kojima sam u četiri oka govorio iste stvari. Izabrali su šest svedoka, iz svake republike po jednog.

U zatvoru su hteli da me ucenjuju eventualnim daljim krivičnim gonjenjem ukoliko ne prihvatim saradnju sa SB, ali su me pustili posle samo šest dana štrajka glađu (zatvor Ali-pašin most u Sarajevu). Naime, uspeo sam da preko kuvara pošaljem pismo u Beograd, kojim sam obavestio opoziciju šta mi se desilo. Ovi su simulirali u prisluškivanim telefonskim razgovorima kako će dati novinarima na uvid poverljive spise o tome kako su me maltretirali pripadnici SDB-a. Usput su preneli novinarima ono malo informacija što sam uspeo da im pošaljem iz zatvora.

To je pomoglo jer se JNA plašila za ugled u svetu. Na jednom sastanku povodom toga, Branko Mamula je intervenisao, i ja sam oslobođen iz zatvora sa vrlo ljubaznim rečima: “Ko je još u ovako lepim belim kolima izašao odavde?!” Pripadnici SB su me odvezli do železničke stanice i tako ispratili na voz za Beograd. Zamolili su me da nikom ništa ne pričam, međutim strana štampa je već pisala:

JUGOSLOVENSKI STUDENT ŠTRAJKUJE GLAĐU
ZBOG “POLITIČKOG” HAPŠENJA
IZVEŠTAJ AFP I AP

Beograd, 26. septembra (DTS) — Dvadesetogodišnji student Miloš Bogdanović već skoro nedelju dana štrajkuje glađu u znak protesta zbog zatvorske kazne od 30 dana koju mu je izrekao Vojni sud u Sarajevu, javljaju AFP i AP.

Agencije preciziraju da je Bogdanović osuđen zbog “neprijateljskih (neprihvatljivih) političkih izjava”.

Pozivajući se na disidentske krugove u Beogradu, Frans pres navodi da je Bogdanović osuđen kako bi bio sprečen da svedoči (na strani odbrane) u predstojećem suđenju šestorici disidenata intelektualaca. AFP navodi da je Bogdanović priveden i 15 sati ispitivan od strane “političke policije” zajedno s grupom od 28 disidenata, među kojima je bio i Milovan Đilas, 20. aprila ove godine.

AP takođe navodi da je Bogdanović bio sa grupom ljudi koja je prisustvovala “predavanju” Milovana Đilasa, ali ocenjuje da je njegovo prisustvo u privatnom stanu, po svemu sudeći, bilo slučajno. (Izveštaj Republičkog komiteta za informacije poverljive sadržine, 1984.god.)

Zaista je interesantno koliko je savest tadašnje javnosti bila osetljiva. Sada se niko ne osvrće na ubistva onako kako se tada i domaća i strana javnost osvrta čak na obično saslušavanje.

Uskoro su izvršene pripreme za suđenje šestorici intelektualaca sa “Otvorenog univerziteta”. Optuženi su: Vladimir Mijanović, Miodrag Milić, Dragomir Olujić, Gordan Jovanović, Pavluško Imširovic i Milan Nikolić. Optužnica ih tereti za delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti, što je bilo kažnjivo sa 5 do 15 godina robije. Svoje optužbe da su sastanci bili usmereni na svrgavanje režima, tužilac pokušava da dokaže više psihološkim efektima, nego pravnim argumentima. On koristi tvrdnje: “Sastanci su se zakazivali unapred. Imali su dobro pripremljena uvodna izlaganja. Na njih su mogli da dolaze samo oni koji su bili pozvani i za koje je ocenjeno da treba i žele da budu prisutni.” Video sam kako nedefinisane paranoične optužbe više deluju na ljudsko srce nego što bi delovali stvarni dokazi kada bi postojali — o navodnim zlim delima opozicije. Takođe sam shvatio koliko ideološki autoriteti primenjuju projekciju u svojim kritikama opozicije. Borba za moć, ili sebičan interes koji su pridavani disidentima, gotovo su sasvim tačno otkrivali ličnost i karakterne sklonosti samih komunističkih ideologa.

Ko je više dobijao finansijsku pomoć iz inostranstva raznim kreditima, i ko ih je više zloupotrebljavao nego oni koji su najviše optuživa-

li opoziciju za navodnu finansijsku spregu sa inostranstvom?! Ljudi u strukturi vlasti su do te mere prošli kroz negativnu karakternu selekciju da im je bilo sasvim neshvatljivo da neko može da kritikuje rukovodstvo zemlje a da to radi iz plemenitih motiva. Kako je njih same odlikovala želja za moć, a prema realnoj dobrobiti društva su pokazivali nezainteresovanost ili kukavičluk da išta preduzmu, oni su kroz sopstvene karakterne principe tumačili postupke i onih kojima uopšte nije bilo stalo do vlasti, a koji su iz iskrenih i poštenih namera čeznuli za društvenim i moralnim reformama.

Onaj ko je tada zaista želeo vlast, najpre bi postao član Saveza komunista, a svakako ne bi dolazio u sukob sa vlašću, jer bi time rizikovao da izgubi i svoja osnovna građanska i ljudska prava, pa i sam svoj život. Nisam mogao da zamislim da je, na primer, razlog zašto Boris Tadić ide po kafanama i “vrbuje ljude protiv režima” tj. prodaje “Student”, taj što on navodno na takav način želi da sruši stabilan sistem SFRJ, obori postojeću vlast i sam dođe na njeno mesto.

Pokrenut zgražavanjem nad takvim besmislenim optužbama protiv svojih prijatelja koje sam dobro poznavao, i protiv samog sebe, kojeg sam takođe prilično poznavao, još pre vojske pisao sam aforizme. A sada, inspirisan kampanjom protiv “šestočlane bande” dobio sam novo nadahnuće:

“Traži da pogledamo istini u oči. To je zavodjenje u četiri oka, novi vid neprijateljske propagande.”

“Zabranjuje se razmišljanje zbog mogućih alarmantnih zaključaka koji mogu da dovedu do zlonamernog samouznemiravanja.”

“Možda je nas sve više i možda se mi borimo za vlast, ali to ne znači da smo indoktrinirani. Mi smo radnici i borimo se za vlast radničke klase.”

“Možda njegovo istupanje ne izgleda kao poziv na rušenje, ali kada se dobro porazmisli to je jedina realna alternativa. ... Dakle, optuženi je kriv!”

“To što nijedan svedok ne može da potvrdi njihove ilegalne delatnosti upravo potvrđuje da su njihove delatnosti vešto prikrivene, dakle — ilegalne.”

U istrazi povodom suđenja šestorici je saslušano 117 svedoka. I svi smo bili iznenađeni i zbunjeni što nijedan svedok tužilaštva nije pristao da lažno svedoči protiv optužene šestorice. To je bio povod paranoji i međusobnom sumnjičenju opozicionara, jer je sve izgledalo isuviše lepo da bi bilo stvarno.

Uskoro je grupa od oko 90 poznatih intelektualaca (Dobrica Ćosić, i drugi) potpisala peticiju tražeći od vlasti jednakost pred zakonom sa optuženom šestoricom, tvrdeći da su oni radili isto što i optužena šestorica, te da se onda mora optužnica mora proširiti i prema njima za isto delo udruživanja radi neprijateljskih delatnosti (za koje je predviđena kazna od minimum 5 do maksimum 15 godina zatvora).

Prvooptuženi Vlada Mijanović, zvani Vlada Revolucija, vođa studentskih demonstracija ‘68. u Beogradu, uputio je apel javnosti kojim je pozvao sve zainteresovane da prisustvuju zakazanom suđenju i da se tamo lično uvere da nije kriv.

Potresen lažima koje su o šestorici izašle u novinama, otišao sam na PMF, na sastanak SSO fakulteta i predložio da se javno pročita pomenući apel javnosti. Apel je pročitao kandidat za predsednika univerzitetske omladine Beograda.

Posle par dana, ujutru, upala su mi u stan tri pripadnika milicije u civilu, sa pištoljima. Posle kratkog pretresa moje sobe, odveli su me u republičku stanicu milicije, gde su me devet sati maltretirali, tražeći da im samo kažem ime i prezime onoga ko mi je dao neke tekstove poverljive prirode (o pisanju strane štampe povodom predstojećeg suđenja), koje su našli u mom stanu. Između ostalih stvari koje su našli među mojim spisima, nalazile su se mnogobrojne stranice teksta ispisane sa proizvoljno poređanim slovima, koje je izbacivao elektronski uređaj za vežbanje prijema telegrafskih signala, kojim sam pre vojske, kao radioamater, vežbao telegrafiju. Kako pripadnici SDB nisu mogli da nađu nikakvu logiku u tekstovima koje su našli, bili su veoma zbunjeni. Pretećim glasom uputili su mi reči: “Mi dobro znamo šta ovo znači, ali je bolje po tebe da nam ti kažeš!” Međutim, elektronski uređaj za vežbanje telegrafije je upravo tako i programiran da izbacuje znakove nasumce, bez ikakvog smisla.

Da sam pristao na saradnju imao bih tešku muku da im objasnim logiku po kojoj te stranice predstavljaju šifru za rušenje stabilnog sistema SFRJ. Pošto sam definitivno odbio saradnju, povelili su me iz sobe gde sam saslušan, govoreći: “Junački si se držao, ali ćeš zato sada u zatvor!” Bio sam uveren da je to njihov poslednji psihološki trik kojim će pokušati da me uplaše, pre nego što me puste da odem kući. Opet nisam mogao da im verujem, dok me nisu doveli pred sudiju za prekršaje. Tu se nalazila i moja “žrtva”, predsednik omladine Beograda, koga sam navodno “indoktrinirao” da pročita apel javnosti. Zatim su me ucenjivali govoreći kako od moje saradnje sa njima zavisi moja dalja sudbina. Kako sam odbio saradnju, dobio sam 15 dana zatvora zbog “indoktrinacije” predsednika omladine Beograda.

Dok sam bio u Padinskoj Skeli dolazili su i pretili mi krivičnim gonjenjem i godinama robije ukoliko ne kažem ko mi je dao spomenute spise. To im je, ustvari, najmanje bilo važno da saznaju. Ako bih popustio samo malo, nikada me ne bi ostavili na miru. (Važno je to razumeti kao životni princip u upotrebi volje u odupiranju bilo kakvim iskušenjima.) U međuvremenu je izdata lažna informacija u listu "Komunist" i u dnevniku televizije o "neuspelim provokacijama na Beogradskom univerzitetu". Kako može da bude neuspješna akcija kada je sam budući predsednik omladine Beograda pročitao apel?! On je, na svoje veliko poniženje, morao u znak pokajanja da ide od fakulteta do fakulteta i da se "iskupljuje" za svoj čin, držeći govore protiv apela javnosti koji je sam čitao, naravno, krijući da je apel uopšte pročitao. Na jednom fakultetu je sin slikara Miće Popovića, Jovan Popović, ustao i rekao u lice predsedniku omladine: "Ti nas sve otvoreno lažeš! Znam čoveka, upravo je izašao iz zatvora zbog apela javnosti!" Na partijskom sastanku na Filozofskom fakultetu student filozofije Đorđe Savić je u znak protesta zbog toga što sam otišao u zatvor, iscepao i bacio partijsku knjižicu.

Dirnula me je samopožrtvovanost i pravičnost tih ljudi, koje sam jedva poznavao, ili koje ću tek upoznati. Na Građevinskom fakultetu studenti su napravili pamflet u vezi ovog događaja. Na naslovnoj stranici nemačkog časopisa "Die Welt" izašao je tekst o ovom slučaju pod nazivom "Uhapšen svedok".

Rešenje o mom kažnjavanju, koje sam poneo sa sobom u zatvor, sadržalo je ceo tekst apela javnosti, tako da ga je veći broj osoba pročitao u zatvoru nego što ga je čuo na sastanku UKSSO na fakultetu.

Zatvorski milicajci su prepoznali u apelu javnosti imena svojih ranijih zatvorenika, koji su 1982. godine kažnjeni zbog manifestacija podrške poljskoj "Solidarności" na mitingu solidarnosti sa narodom Palestine, kao i onih zatvorenika koji su otišli u zatvor zato što su na istom mestu protestovali dve sedmice kasnije, zbog ovih prvih što su bili uhapšeni.

Zašto su ovi milicajci bili toliko ljuti na njih?

Ti opozicionari sa "Otvorenog univerziteta" su tada pobunili veći deo zatvorenika da ne rade nedeljom. Zatvorski pravilnik je garantovao sedmični dan odmora, koji zatvorske vlasti nisu poštovali.

Opozicionarima se pridružio veći deo zatvorenika, te je uprava zatvora morala da popusti.

Kada su zbog svega toga poslali opozicionare u samice, oni su stupili u štrajk glađu jer u samicama nije bilo dušeka nego se spavalo na daskama. To je bila još jedna pobeda samopožrtvovanosti i zajedništva. Od tada se u samicama nalaze dušeci, a nedelja je i dalje neradni dan.

Ti opozicionari, što su dve godine ranije pobunili deo zatvorenika, i "uveli red" u zatvor, bili su: Dragan Blagojević, Boris Tadić, Dragomir Olujić, Dušan Gamser, Jovica Mihailović, Branislava Katić, Radmila Karajović, Veselinka Zastavniković, Pavluško Imširović, Milan Nikolić, dr Nebojša Popov, i drugi koje nisam lično poznavao sa "Otvorenog univerziteta".

Kada je u sadržaju apela javnosti prepoznao pojedina od tih imena, jedan milicajac me je udario pesnicom tako da sam pao. Međutim, kasnije su bili ljubazni prema meni. Jedan milicajac mi je objasnio zašto: "Rekli su nam da ne smemo da te tučemo, jer ćeš onda da štrajkuješ glađu!" Vlast je želela da se predstavi svetu kao humana i tolerantna.

Na suđenju šestorici, koje je već bilo u toku, svedoci su se jako dobro držali. Odbrana je svedocima tužilaštva postavljala pitanja koja bi tužilac trebalo da postavi, kao na primer: "Da li se na tim sastancima nešto prećutno podrazumevalo protiv režima?" Svedoci tužilaštva su zatim izražavali negodovanje zbog takvih optužbi protiv "Otvorenog univerziteta", kao da su oni svedoci odbrane. A advokati odbrane bi odgovarali da oni moraju da postavljaju takva pitanja, jer sam tužilac odbija da ih postavi.

Zašto je odbijao da postavlja takva pitanja?

Zato što mu je bilo neprijatno da sluša kritike svoje optužnice upravo od onih osoba koje je u toj istoj optužnici naveo kao svedoke protiv šestorice. Na primer, jedna devojka koja je bila jedan od tih 117 svedoka, izjavila je na sudu: "Ti sastanci petkom uveče bili su najsrećniji trenuci u mom životu!"

Ipak bi se nekada začuo i glas tužioca koji bi sumnjičavim tonom postavio pitanje tipa: "Da li su se sastanci zakazivali unapred?"

Na pitanje "Kada ste prvi put čuli za ove ilegalne sastanke?" jedan svedok je odgovorio "Onda kada sam o njima pročitao u novinama!"

Tako sjajni odgovori svedoka bili su sakriveni od očiju javnosti, jer su novine, radio i TV bili pod jakim uticajem autocenzure. Objaviti objektivnu, ali politički nepovoljnu informaciju moglo bi da znači gubitak posla, zatvaranje novinske kuće, i ko zna kakve sve reperkusije.

Da bi javnosti bila obelodanjena informacija da je jedan od optuženih — Miodrag Milić pretučen u kafani, moralo se postupiti na neobičan način: Miodrag Milić je na sudu odrekao punomoćje svom advokatu Nikoli Baroviću, a objašnjenje nije moglo da ne bude objavljeno u novinama. Objasnjenje je glasilo da advokat Barović nije uspeo da sačuva Milića kada je fizički napadnut u kafani. Tako je ta informacija ipak otišla u novine. A zatim, posle samo par dana, Miodrag Milić je opet

tražio nazad svog advokata Barovića, sa obrazloženjem da ovaj novi advokat, postavljen po službenoj dužnosti, radi po nalogu SDB, jer ga je na sudu branio pokušajem da dokaže da je ovaj lud.

Na taj način je i ovo obrazloženje izašlo u štampi i pružilo narodu priliku da razbije svoje iluzije o našem pravnom sistemu i političkom rukovodstvu koje je sudstvo držalo u svojoj šaci.

Na žalost, u štampi se nije obelodanilo da je par puta tužilac Nanović vikao i pokušavao da učutka optužene i advokate odbrane optužbom:

“Neprijateljska propaganda na sudu!!!”

To znači — ako pokušaš da se na sudu odbraniš iznošenjem razumnih argumenata, samom tom odbranom možeš da učiniš još jedno krivično delo pored onoga za koje si optužen. A to krivično delo, tj. neprijateljska propaganda, bila je kažnjiva od jedne do deset godina zatvora. I tim krivičnim delom je javni tužilac optužio jednog od branjenika šestorice, kada je ovaj izneo tvrdnje o korumpiranom stanju našeg sudstva.

Ono što je izazvalo reakcije, bilo je to što tužilac nije znao da branilac optužene šestorice samo citira predsednika ustavnog suda Srbije. Dakle, ako bi neko trebalo da odgovara za delo neprijateljske propagande, onda bi trebalo da odgovara sam predsednik ustavnog suda Srbije Najdan Pašić, koji je tu izjavu par dana ranije izneo otvoreno u štampi.

Mnogo divnih dešavanja sa suđenja je ostalo potpuno nepoznato javnosti. Imali smo običaj da svako veče nakupujemo izdanja raznih novina za sutra, da sednemo u kafanu i da se radujemo za ono malo što je neko uspeo da objektivno objavi, i da mnogo više kukamo i da se nerviramo zbog netačnih interpretacija toka suđenja, i prećutkivanja važnih istinitih događaja sa suđenja.

Zato je moje društvo jednog trenutka došlo na ideju da napravim prislušivač (bavio sam se elektronikom već osam godina), kojim bismo snimili ta istorijska dešavanja i demaskirali zabludu koja se o optuženoj šestorici širi u javnosti. Predlog je iznesen za stolom u kafani, upravo pošto smo bili zgranuti iskrivljenim interpretacijama suđenja, kako je ono te večeri bilo predstavljeno u novinama za sutra. Jedan iz našeg društva je tihim glasom rekao svima okupljenima za stolom: “Da li mislite ono što i ja mislim?” I tako sam napravio mali prislušivač čiji se signal mogao slušati na svakom UKT FM prijemniku udaljenom ne više od oko 250 metara.

Postavilo se pitanje — kako sada uneti prislušivač u sudnicu, kada je obezbeđenje vrlo pedantno na ulazu kontrolisalo elektronskim uređajima da li možda neko unosi kasetofon ili bilo koji drugi nepoželjni predmet. Dragutin Spaić — Spaja, koji je i predložio da napravim pri-

slušivač, uneo je minijaturni prislušivač u sudnicu u rukavu, a pri tome je podigao ruke pokazujući ironično da nema ništa sakriveno ispod pazuha. Obezbeđenju nije palo na pamet da svojim uređajem ispita šta se krije iza njegovih visoko podignutih rukava.

Naš zajednički prijatelj Rajko Bukvić je zatim elegantno uneo kasetofon sa prijemnikom u toalet u samu zgradu palate nepravde, kako smo je mi tada zvali. Prve reči koje smo snimili za istoriju, glasile su:

“Pošto se javni tužilac razboleo, suđenje se odlaže za sutra!”

Zbog straha da ne budemo primećeni, morali smo sada sve da menjamo. Bilo bi sumnjivo da Spaja svaki put drži podignute ruke visoko u vazduhu, kao narodni heroji kada su na vešalima klicali partiji. Zato, da sam Spaja ne bi postao sumnjiv, odlučili smo da svaki put druga osoba diže ruke u vazduh i tako unosi prislušivač u rukavu.

Međutim, ubrzo smo shvatili da bi to postalo još sumnjivije. SDB bi čak mogao da napravi ceo spisak našeg tima, time što bi jednostavno zabeležio imena svih onih koji su dizali obe ruke na ulazu.

Pitali smo se kako da bezbedno unesemo prislušivač u sudnicu.

A onda nam je pala na pamet neverovatna ideja.

Postoji samo nekoliko osoba koje oni nisu pretresali na ulazu u sudnicu. A među njima su upravo optužena šestorica. I obezbeđenju sudnice je očigledno bilo sasvim jasno da su oni u celom procesu najmanje sumnjivi. Iako su optuženi za teško krivično delo, posle dugotrajnog štrajka glađu, šestorici je dozvoljeno da se brane sa slobode. Tako sam otišao kod jednog od njih, Pavluška Imširovića, i on se složio da unese prislušivač i ovekoveči istorijske trenutke.

Ceo dan je predajnik minijaturnog prislušivača slao veoma kvalitetan prenos suđenja na par stotina metara okoline. Jedino se Pavluško žalio da nije bilo mudro što sam ugradio signalnu led diodu u prislušivač, koja je sve vreme svetlela. Pavluško se plašio da sudija Zoran Stojković ne primeti svetlost iz njegovog džepa. Rekao je: “Samo fali da nas sada uhvate u snimanju! Konačno bi našli legitiman razlog da nas strpaju u zatvor!” Ja sam samo želeo da budem siguran da uređaj radi, ali ko je još video minijaturni prislušivač u obliku pauka ili cveta kako sa strane ima kontrolnu lampicu?!

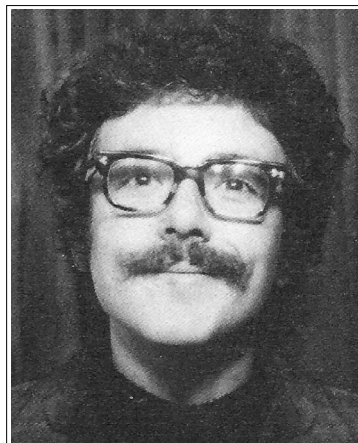
Kada sam se uveče našao sa Spajom da poslušam snimak, jako sam se naljutio. On se prethodno veče toliko radovao zbog našeg plana, da se zbog toga napio i uspavao. Pavluško je potom zaključio: “Ako sam mogao da unesem prislušivač, pošto me ne pretresaju, mogu da unesem i kasetofon u sudnicu!”

Njegov kasetofon uopšte nije bio mali, ali je sakrivenog u veliku torbu uspeo da ga unese bez ikakvih problema. Snimio je završnu reč tužioca Nanovića, i odmah prebacio taj tekst u pisanu formu, bez ikakvih ispravki.

Tekst je odmah podeljen stranim novinarima kao i prijateljima optuženih.

Završna reč tužioca imala je argumente sledećeg tipa:

“Optuženi Nikolić je kriv zato što u tako obimnom radu ... nigde ne spominje Josipa Broza Tita. ... A optuženi Milić je kriv zato što spominje Tita ali za njega kaže ...”

Milan Nikolić

U završnoj reči tužilac je i mene tri puta spomenuo, svaki put sa mnogo emocija, a jedno spominjanje zabeleženo u tom tekstu glasi ovako: “Bogdanović za vreme izbornog saslušav...khn sastanka SSO na Prirodno-matematičkom fakultetu, čita apel javnosti Vlade Mijanovića.” Svaka negativna konotacija koju bi bilo kome pridao tužilac, imala je pozitivnu konotaciju na drugoj strani, u samoj opoziciji. Tako mi je Vlada Mijanović zvani Revolucija čestitao na hrabrosti u vezi apela javnosti i mog odlaska u zatvor, ali sam mu objasnio da apel nisam ja pročitao, već predsednik socijalističke omladine Beograda i da njemu treba da zahvali za to čitanje.

Od svih svedoka na sudu, samo je jedan od njih, moj stari i dobri prijatelj, stalno bežao sa suđenja da bi izbegao svedočenje. I jednog dana sud je doneo odluku da se on privede. Sačekao sam večernje izdanje Večernjih novosti za sutra, gde je izašla odluka suda da se on privede. Zatim sam otišao kod njega da bi tako on tu informaciju saznao direktno iz novina, a ne od milicije. Zatekao sam samo njegovu devojkicu i rekao joj: “Čega se boji ako će da govori istinu?” U sutrašnjem izdanju Večernjih novosti pisalo je: “Bogdanović me je i sinoć tražio ali sam i ovaj susret izbegao!”

To je, najzad, bio krunski svedok. U “Osmici” je o tome izašao tekst, sa jednim od podnaslova koji je glasio “Odveo me je Bogdanović”. To mi je bio težak udarac od nekoga od koga to nikada ne bih očekivao. On je tvrdio da sam ja svedoke tužilaštva dovodio na konsultacije kod optuženih i da su zato svi svedočili u prilog optuženih. Po tužiocu ja sam to delo radio zajedno sa Đorđem Savićem. Ali, za vreme istrage ja

sam bio u vojsci i nikako nisam mogao uticati na ostalih 116 svedoka. Đorđa Savića sam upoznao tek posle završetku suđenja. Tada sam mu rekao: “Pa bio je red da se konačno i upoznamo, kada smo po tužiocu Nanoviću imali tako ozbiljnu i uspešnu saradnju!” U vreme kada su u štampi izašle optužbe protiv mene i šestorice o našem navodnom pritisku na svedoke, ja sam se osećao potpuno nemoćno. Nisam znao šta da uradim. Prvi put sam doživeo tako užasan osećaj beznađa, jer sam bio izložen besmislenim i lažnim optužbama bez ikakve moći da ih osporim. Jedina nada je bila da se sam pojavim na sudu kao svedok, ali znao sam da oni koji vode proces to ne bi dozvolili. I zaista, kada je advokat Nikola Barović predložio da se ja kao svedok pozovem da ispričam da li sam zaista vršio pritisak na svedoke da lažno svedoče, tužilac je toliko pobesneo i nastala je takva rasprava da je sudija morao da je prekine viknuvši “Tišina!”. Taj događaj je čak izašao i u Večernjim Novostima, i naravno, u inostranoj štampi.

I posle tri dana gnjavaze od strane odbrane, krunski svedok je “korigovao” (priznao da je slagao) neke elemente svoje izjave. Promenjena je optužnica i ublažena sada u delo neprijateljske propagande i proces je nastavljen samo protiv Miodraga Milića, Milana Nikolića i Dragomira Olujića, dok su Vlada Mijanović, Gordan Jovanović i Pavluško Imširović oslobođeni. Čim je čuo da je oslobođen optužbi, Pavluško je odmah zakazao nastavak tribina “Otvorenog univerziteta” u svom stanu. Prvog zakazanog petka došlo nas je oko 40. Negde oko pola osam počeli su da zvone telefoni. Novinari su zvali da pitaju da li je bilo hapšenja.

Jedan od uvažanih pravoslavnih sveštenika je, dirnut hrabrošću i samopožrtvovanošću opozicionara sa ovoga procesa, izjavio: “Siguran sam da će na nebu biti mnogo onih koji u crkvu nikada nisu kročili!”

Pravoslavna crkva se držala po strani u vezi suđenja šestorici, izuzev par sveštenika čija su se imena mogla naći na nekim našim peticijama, a koji su smatrali hrišćanskom i na kraju svakako i ljudskom dužnošću da podignu glas protiv ljudskog bezumlja i kršenja osnovnih ljudskih prava. To su bili Amfilohije Radović i Atanasije Jevtić.

Ubrzo se suđenje završilo sa jednom kaznom od godinu i po dana, i dve uslovne. Opozicija je pobedila, uz pomoć jakog pritiska strane i domaće javnosti. Protestna pisma protiv suđenja šestorici pisali su Noam Čomski, Hajnrih Bel, Ginter Gras, Edvard Kenedi, Simon de Bovoar, pevačica Džoan Baez, i mnogi drugi.

Petra Keli je posebno dolazila u Beograd povodom toga. Kada je prvi put došla, novinari su jako lepo pisali o njoj, zato što su uspeli da sakriju od javnosti zašto je došla. Sledeći put su jako loše pisali, jer se

u javnosti obelodanilo zašto je dolazila. Protestne govore protiv suđenja “šestočlanoj bandi” držali su i Regan i Tačerka.

Jednom prilikom, u poseti Olujiću (jednom od šestorice optuženih), izjavio sam ozbiljnim i svečanim glasom: “A moj procenat?” Na Olujićev zbunjen pogled nastavio sam: “Misliš da nisam čitao novine i da ne znam da smo dobro plaćeni iz inostranstva?!” Naravno, to je bila samo šala.

Okončanje suđenja šestorici jeste značilo početak jedne nove epohe slobode misli i govora u Jugoslaviji. Mi smo se nadali da će sloboda misli i govora rezultovati idejnim otrežnjenjem i napuštanjem principa stalinističke svesti. Radovali smo se budućnosti i slobodi koja je naizgled polako izranjala iz mraka komunističke autoritarnosti.

RAZMIŠLJANJE O SVEMU I DOBRE ODLUKE

Nekoliko meseci posle okončanja suđenja došlo je vreme tihog razmišljanja o svemu. Iako smo formalno bili pobednici, u dubini svoje duše ni malo nisam bio zadovoljan.

Bez obzira na sve primere ljudskog junaštva koje sam video za vreme ovog dramatičnog procesa, moja vera u čoveka se potpuno poljuljala. Iz vrlo različitih pobuda mi smo se borili i žrtvovali za istu “pravednu stvar”. Bio sam svedok međusobnog razmimoilaženja i sukobljavanja same šestorice, primera poznate srpske nesloge na delu. Došlo je do otvorene manifestacije onih stvarnih motiva koji su nas pokretali u našoj “revolucionarnoj” borbi za jedno novo, slobodno društvo.

Moji idoli i ideali počeli su da se klate. Uvideo sam da sam i sam bio više pokrenut mržnjom prema nepravdi, nego ljubavlju prema pravdi.

U glavi mi je lebdela stara narodna izreka “Ko se sto godina bori protiv aždaje i sam postaje aždaja!”, i opominjala me na moje srce otrovano mržnjom zbog raznih nepravdi. Video sam je u nekom ruskom filmu, i od tada nikako nije htela da mi izađe iz glave.

Jedno veče počeo sam da mislim. Kao da nikada do tada nisam mislio. Pitao sam se: “Zašto živim? Radi koga živim? O, kada bih našao bar samo jednu osobu koja je normalna, dobra i pravedna, živeo bih i umro za nju ako treba. Ali, svako je na svoju ruku. Niko nije normalan. Niko nije stvarno dobar. Svi smo ljudi. Svi smo prljavi. ... Nije vredan truda ovakav život. Gde je ta sreća u životu? Zar je išta vredno truda? Nije vredno disati. Nije vredno ni buditi se ujutru. ... Ako bih sada izgubio život, ništa ne bih izgubio, jer ništa nisam imao. Nikakvu sreću! Neću više ni da je tražim.”

Svest o tome da ću kad tad svakako umreti, te da prema tome nemam šta da izgubim, dala mi je neverovatnu slobodu i hrabrost za radikalnu i novu odluku:

“Pošto nemam šta da izgubim, potpuno sam slobodan. Mogu da radim šta god hoću. ... Zato ću staviti na prvo mesto u životu ISTINU, DOBROTU I PRAVDU! Žrtvovaću se za to. Ne bojim se da odem ponovo u zatvor. I onako ću kad tad sve izgubiti. ISTINA, DOBROTA I PRAVDA. To je jedino što me hrabri da živim. Radi dobrote, istine i pravde. Makar sve opet bilo protiv mene, biću im veran, jer su toga dostojne. ...”

Kada sam doneo tu odluku, osećao sam čudan mir. Kao da se neki stub svetla spustio na mene, potapšao me po ramenu, i rekao: “Ne brini! Biće sve u redu!”

Posle nekoliko dana, u stanu Olujića (gde je bilo hapšenje “grupe 28”), čuo sam “Pesmu proleću” od Mendelsoona. Slušajući tu divnu bezazlenu melodiju, pomislio sam:

“Da li je moguće da negde zaista postoji svet dobrote i pravde, a da je ova melodija samo njegova senka? To je ono za šta ja hoću da živim: za ono o čemu govori ova divna melodija. Kako je moguće da postoji senka nečega što ne postoji?! Moram da pronađem šta je to i gde je to!”

Osećao sam se kao gladan čovek, koji oseća miris hrane, ali ne zna gde da uperi pogled, ne zna gde je hrana. Osećao sam miris DOBROTE I PRAVDE, ali to nije bilo dovoljno. Želeo sam da je “pojedom”.

Divno osećanje blaženstva dok sam slušao muziku, nije moglo da zadovolji čežnju moje duše, već ju je samo još više pobuđivalo.

Kao moj mačak, kada mu pokažem prstom i kažem: “Eno, tamo sam ti stavio hranu!” on ne gleda u onom smeru u kojem mu ja pokazujem da se nalazi hrana, već zbunjeno gleda u sam prst. Tako sam i ja zbunjeno primetio da ova melodija ukazuje na Onoga ili Ono što mi treba, ali nisam znao gde da pogledam.

